

UOT 37

Əsmət İdris qızı İsmayılxanova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ümumi pedaqogika kafedrasının dosenti

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ TƏLİM İŞİNİN TƏŞKİLİ

Асмет Идрис гызы Исмаилханова
доцент кафедры общей педагогики
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ОРГАНИЗАЦИЯ ОБУЧАЮЩЕЙ РАБОТЫ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛАХ

Asmat Idris Ismailkhanova
associate professor of the department of General pedagogy at
Azerbaijan State Pedagogical University

ORGANIZATION OF TRAINING WORK IN COMPREHENSIVE SCHOOLS

Xülasə. Məqalədə müəllif təlim prosesinin idarə olunmasının xüsusiyyətlərindən, prosesdə gözlənilməsi vacib olan tələblərdən bəhs etmiş, təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi yollarını maraqlı faktlarla göstərmişdir. Eyni zamanda, təlim prosesinin keyfiyyətinin yüksəldilməsində vacib əhəmiyyətə malik olan iki amilin – məktəblilərin təlimə münasibəti ilə əlaqəli olan və təlim prosesində mühüm rol oynayan təşkilati-pedaqoji amillərin elmi izahını vermişdir.

Açar sözlər: *motivlər, tələbatlar, ziddiyyətlər, humanistləşmə, demokratikləşmə, stimullaşdırma, interaktivlik*

Резюме. В статье автор повествует об особенностях управления процессом обучения, о требованиях, которые необходимо предъявлять в процессе, и на интересных фактах показал способы повышения качества обучения. При этом он дал научное объяснение двум факторам, имеющим значение в повышение качества учебного процесса-организационно-педагогическим факторам, которые связаны с отношением школьников к обучению и играют важную роль в учебном процессе.

Ключевые слова: *мотивы, потребности, противоречия, гуманизация, демократизация, стимуляция, интерактивность*

Summary. The author talks about the features of managing the learning process in the article, about the requirements that must be made in the process, and, using interesting facts, showed ways to improve the quality of learning. At the same time, he gave a scientific explanation for two factors that are important in improving the quality of the educational process - organizational and pedagogical factors that are associated with the attitude of schoolchildren to learning and play an important role in the educational process.

Keywords: *motives, needs, contradictions, humanization, democratization, stimulation, interactivity*

Təlim işinin idarə edilməsi dedikdə, təlim prosesində qarşıya qoyulmuş nəticəyə müvəffəqiyyətlə nail olmaq üçün məktəb direktoru, onun müavinləri, fənn müəllimləri tərəfindən şagird kollektivinə və yaxud ayrı-ayrı şagirdə sistemli və məqsədyönlü şəkildə təsir edilməsi başa düşülür. Bu vaxt təlim işinin idarə olunmasının əsas xüsusiyyətlərini nəzərə almaq

lazımdır və bu xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq vacibdir:

- təlim prosesinin idarə edilməsi plana uyğun və şüurlu prosesdir;

- idarəedənlər və idarəolunanlar arasında səbəb-nəticə asılılıqları mövcuddur. Ortaya çıxan mənfi nəticələrlə mübarizə aparmaq məqsədilə onları yaradan səbəbi aradan qaldırmaq vacibdir;

- təlimin idarə edilməsi üçün onun özünə-məxsus məntiqindən çıxış etmək lazımdır;

- təlim dinamik bir prosesdir, əgər düzgün idarə edilərsə, bir keyfiyyətdən digər keyfiyyətə keçir;

- təlim prosesinin idarə edilməsi möhkəm və etibarlı səciyyəyə daşıyır və müəyyən funksiyalar yerinə yetirir;

- bu proses dövrü və fasiləsiz prosesdir.

İdarəetmə prosesi məqsədlərin və vəzifələrin müəyyən edilməsindən başlayır və icrası ilə başa çatır.

Təlim prosesinin idarə olunması sxematik olaraq bu cür göstərilir: məqsəd - fəaliyyət - nəticə, yeni məqsəd - yeni fəaliyyət, yeni nəticə.

Prosesin idarə olunmasında səmərəliliyinə bir çox tələblər verilir:

- təlim prosesinin məqsədini doğru müəyyənləşdirmək;

- prosesin ilkin səviyyəsini müəyyən etmək;

- təlim prosesinin fəaliyyət proqramını işləmək;

- təlim prosesinin vəziyyəti haqda informasiya əldə etmək, yəni əks əlaqə yaratmaq;

- informasiyanın işlənməsi əsasında prosesdə müəyyən düzəlişlər etmək.

Təlimin idarə olunması prosesində direktorun, müavinlərin və fənn müəllimlərinin vəzifəsi təlim prosesinin vəziyyətini dəyişərək onu yeni səviyyəyə çatdırmaqdır. "Təlim prosesinin idarə olunması hər bir iştirakçının (məktəb rəhbəri, müəllim, şagirdlər və s.) yerini, hüquq və vəzifələrini dəqiq müəyyən etməyi, onların öz vəzifələrini daha yaxşı yerinə yetirməsi üçün əlverişli şərait yaratmağı nəzərdə tutur. Əlverişli şərait dedikdə, tədris-maddi, mənəvi-psixoloji, estetik, gigiyenik və s. şərait yaratmaq nəzərdə tutulur" (1. s. 103).

İdarəetmənin əsas vəzifəsi yüksək keyfiyyətli təhsil verilməsini təmin etməkdir. Təlimin keyfiyyətini yüksəltmək üçün hansı amillər əsas götürülməlidir? 1. *Məktəblinin təlim prosesinə münasibəti ilə əlaqəli amillər*. Məktəblinin necə oxuyacağı onların motivləri və tələbatları ilə əlaqəlidir. Əgər tələbat varsa, şagird onun ödənilməsi üçün maraq göstərməlidir. Əgər onun gücü çatmırsa, tələbatlarla imkanlar arasında böyük ziddiyyətlər yarana bilər və bu cür ziddiyyətləri şagird biliyi, qüvvə və bacarıqları ilə aradan qaldırmağa səy göstərir. Bu zaman o,

zehni cəhətdən inkişaf edir. Eyni zamanda, o, qüvvəsini səfərbər edir, yeni biliklərə yiyələnir, qarşısına çıxan çətinlikləri aradan qaldırmağa çalışır.

Təlim prosesinə tələbatı ödəyən şagirdin zehni inkişaf edir, yeni bilik qazanır, öz gücünə, qüvvəsinə onda inam yaranır, qazandığı uğurların sevincini yaşayır və təlimə marağı artır. Burdan belə qənaətə gəlirik ki, məktəbin əsas vəzifəsi şagirdlərdə təlimə tələbat və maraq yaratmaqdır. Belə olduğu halda şagirdi oxumağa məcbur etmək lazım gəlmir, tələbatını ödəmək üçün o, özü çalışır. Buradan belə nəticə çıxır ki, məktəb rəhbərliyi məktəblilərdə təlimə tələbatların və motivlərin, maraqların və səylərin formalaşdırılması, əsasən təlim keyfiyyətinin qaldırılması üçün müəyyən iş aparmalıdır. Müəyyən pedaqoji yollar və vasitələr axtarır tapmalıdırlar.

Onu da qeyd edək ki, qabaqcıl məktəblərdə təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün vacib yollardan və vasitələrdən istifadə olunur. Buna əsasən aşağıdakıları göstərə bilərik: təlim prosesinin stimullaşdırılması, şagirdlərin fəallığına və müstəqilliyinə münbit şəraitin yaradılması; yeni pedaqoji texnologiyaların tətbiq edilməsi; təlimin demokratikləşdirilməsi və humanistləşdirilməsi; təlimin inkişafetdirici və tərbiyəedici rolunun genişləndirilməsi; təlim prosesində münbit şəraitin yaradılması; təlim prosesində əyaniliyin yüksək səviyyədə təşkili və s.

Təlim prosesində müxtəlif stimullaşdırıcı priyomlar müəyyənləşdirilmişdir:

- ənənəvi biliklər əsasında yeni biliklərin verilməsi;

- müxtəlif şəraitdə biliklərin tətbiq edilməsi;

- şagirdlərin yaradıcılıq, axtarıcılıq, hətta ixtiraçılıq işlərinə cəlb olunması;

- şagirdlərdə özgüvən hissənin formalaşdırılması;

- təlim prosesində şagirdləri yeni uğurlara, daha böyük müvəffəqiyyətlərə həvəsləndirmək;

- təlim prosesində şagirdləri fəallaşdırən situasiyaların yaradılması: buraya nələr aiddir? Şagirdlərin sərbəst halda rəy bildirməsi, suallar qoyması, fikirlərə qiymət verməsi, bütün müzakirələrdə iştirakının təmin edilməsi, sərbəst düşüncə tərzinin formalaşdırılması, fikirlərini tənqidi söyləməsi üçün şəraitin yaradılması, zehni məsələlərin həlli və s.

Hər gün tətbiq ediləcək bu cür priyomlar təlimi stimullaşdırır, onu daha da maraqlı və cəlbedici prosesə istiqamətləndirməyə imkan verir. *Təlim prosesində şagirdlərin müstəqilliyinin və fəallığının gücləndirilməsi.*

Təlimin keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsinin əsas şərtlərindən biri də şagirdlərin müstəqillik və fəallığının gücləndirilməsidir. Fəallıqla müstəqillik bir-biri ilə sıx bağlı olan priyomlardır. Fəallıq şagirdlərin təlim prosesinə daha da sərbəst şəkildə maraq göstərməsidir. Fəal şagirdlər, eyni zamanda, müstəqilliyi ilə nəzəri cəlb edir. Fəallıq dedikdə aşağıdakı keyfiyyətlər başa düşülür: şagirdlərdə hər şeyi öyrənmək marağı, tələbatı, həvəsi, təşəbbüskarlıq, müstəqillik, yaradıcılıq, qabiliyyət. Təlim prosesini daha da fəallaşdırmaq üçün yuxarıda söylədiyimiz keyfiyyətləri inkişaf etdirmək üçün münbit şərait yaradılmalıdır. Bunun üçün bir neçə priyomdan istifadə etmək vacibdir. Bunlar aşağıdakılardır:

- şagirdlərin əməli və zehni məsələlərin həllinə cəlb edilməsi;
- qazandıqları nəzəri biliklərin tətbiqi;
- şagirdlər tərəfindən müstəqil işlərin həll edilməsinə şərait yaratmaq;
- şagirdlərin həvəs göstərdikləri hər bir məlumatın öyrənilməsinə imkan vermək;
- şagirdlərin təşəbbüskarlığını stimullaşdırmaq və s.

Təlimin keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsi, eyni zamanda, yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi ilə sıx əlaqəlidir. Bu texnologiyaların ən vacibi elektron təlim texnologiyalarıdır (ETT). Hal-hazırda bu istiqamətdə dövlətimiz tərəfindən mühüm addımlar atılır. Bunlara misal olaraq elektron kitabxanaların yaradılması, xəritələr, lövhələr, dərsliklər, izahlı rəqəmsal videoyazılar, multimedia diskləri, elektron qiymətləndirmə vasitələrini göstərmək olar. Elektron dərsliklər iki cür hazırlanır: biri kompüterdə çalışan multimedia diskləri şəklində, digəri isə DVD pleyer qurğusunda çalışan rəqəmsal DVD video diskləri şəklində. İKT-nin vasitəsi ilə "məktəbi idarəetmə sistemi" yaradılmışdır. Bu sistem, demək olar ki, ümumtəhsil məktəblərinin hər sahəsini əhatə edəcək informasiyaları, eyni zamanda, interaktiv təlim materiallarını əks etdirir ki, buraya multimedia materialı, çalışmaları, interaktiv dərslər və test materialları daxildir. Bu sistemi tətbiq edən məktəb həm şəffaf, həm də keyfiyyətli idarə edilir və istənilən vacib materialı almağa imkan yaranır.

Beləliklə, məktəb rəhbərliyi müxtəlif məlumatları, hesabatları tərtib etməkdən qurtarır. İnteraktiv təlim texnologiyaları müasir təlim texnologiyalarının digər istiqamətini təşkil edir. Respublikanın bir çox məktəblərində təşkil edilən interaktiv (ağıllı) lövhələrin köməyi sayəsində təlimin keyfiyyətli, maraqlı, yaradıcı və uşaqların fəallığı nəticəsində aparılmasına və alınacaq informasiyaların asan çatdırılmasına şərait yaranır. Tədrisdə istifadə olunan filmlər, videomaterialar, audiovizual dərsliklər, televiziya verilişləri, rollu oyunlar əsasında təşkil edilən dərslər məktəbliləri fəallaşdırır, onların sərbəst düşüncəsinə, fikirlərini sərbəst ifadə etməsinə münbit şərait yaradır. Təlim prosesində fəal təlim metodlarının bir çox növlərindən istifadə olunur. Bunlara misal olaraq beyin həmləsini, klaster, Bibo, auksion, rollu oyunlar, müsabiqə, söz assosiasiyaları, Sokrat dialoqu, cütlük, qruplarla iş formalarını göstərmək olar. Fəal təlim prosesində müəllim fasilitator, məsləhətçi, təşkilatçı, şagirdlər isə yaradıcı, tədqiqatçı, eyni zamanda, təlimin fəal iştirakçısına çevrilirlər. Şagirdlər bir-biri ilə diskussiya aparır, mübahisələr edirlər. Bütün bu sadaladığımız təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır.

Təlimin demokratikləşdirilməsi və humanistləşdirilməsi də öz növbəsində, məktəbin düzgün idarə edilməsi, rəhbərlik - müəllim, müəllim - şagird əlaqələrinin əsasını təşkil edir. Təlim-tərbiyə prosesinin əsasında insan, onların bacarıqları, maraqları, qabiliyyətləri, inkişafı, eyni zamanda, insana qayğı və diqqət dayanmalı və hər şey bu missiyaya xidmət göstərməlidir. Məktəbdə də şagird müəllim üçün deyil, müəllim şagird üçün əsas olmalıdır. Müəllim tərəfindən şagirdə göstərilən humanist münasibət şagirdin fəallaşmasının əsas şərtidir. Təlim prosesində şagird prosesin subyekti kimi çıxış etməlidir. Dərs prosesində uşağa passiv subyekt kimi baxmaq olmaz. Şagirdə fəal şəxsiyyət kimi yanaşıldıqda, eyni zamanda, təlim prosesinə canlı insani münasibətlər baxımından yanaşıldıqda humanist mühit yaranır. Bu cür humanist mühitdə təlim-tərbiyə prosesinin keyfiyyəti daha da yüksəlir.

"Pedaqoji-psixoloji ədəbiyyatda insana humanist münasibətin bir çox təzahürləri müəyyən edilmişdir: insana hörmət, xeyirxahlıq, mehribanlıq, səmimilik, inam və etimad, diqqət və qayğı, həssaslıq, empatiya (uşaqları anlamaq)

və s. Müəllim-tərbiyəçi peşəsi insandan böyük və həssas ürək tələb edir". (1, s. 107)

Böyük ürəyə sahib olan müəllim-tərbiyəçi şagirdlərini sevir, onlara bir şəxsiyyət kimi hörmət edir, onların açıq sözlü olmasına şərait yaradır, dərstdə demokratik mühit yaradır. Belə olduqda müəllimini sevən şagird müəllimin tədris etdiyi fənnin çətinliyindən və ya asanlığından asılı olmayaraq o fənni də sevir və həvəslə öyrənir. Məktəbdə diqqət, qayğı, xeyirxahlıq yalnız uşaqlarla münasibətdə deyil, eyni zamanda, müəllimlərin öz aralarında və rəhbərliklə münasibətdə də mövcud olmalıdır. Əgər hər hansı müəllim məktəbdə ədalətsizliklə, kobudluqla, inamsızlıqla, incikliklə qarşılaşarsa, o, öz şagirdlərində mədənilik, həssaslıq, işgüzarlıq, xeyirxahlıq formalaşdırma bilməz. Bu cür neqativ hallar təlim prosesinə böyük ziyan vurur və keyfiyyətin aşağı düşməsinə səbəb olar. Məktəbin humanistləşdirilməsi və demokratikləşdirilməsi təlim-tərbiyə prosesini yeni əsaslarla - şəxsiyyət-yönlü, inkişafyönlü və tərbiyəyönlü proses kimi təşkil etməyi tələb edir. Bildiyimiz kimi, təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi bir sıra amillərdən asılıdır. Bu sahədə digər amillər kimi, idarəetmə ilə bağlı olan amillər də böyük rola malikdir. İdarəetmə ilə bağlı olan amillər arasından əsas aşağıdakıları göstərmək yerinə düşərdi:

- hər bir şagirdin bilikləri mənimsəmə və tətbiq etmə bacarıqları;
- keçilən tədris materialının məzmunu, materialın həcmi, çətinlik dərəcəsi;
- təlimdə istifadə edilən metodlar;
- keçirilən təlim məşğələlərinin tipləri və quruluşu (strukturu);
- ünsiyyət üslubu.

Aparılan tədqiqatların nəticələri göstərir ki, təlimin idarə olunmasında təşkilati-pedaqoji amillər də böyük təsir gücünə malikdir.

2. Təşkilati-pedaqoji amillərin rolu. Təlim prosesinin idarə olunmasında təşkilati-pedaqoji amillərin çox əlverişli rolu vardır. Belə ki, ümumtəhsil müəssisələrində təlim prosesi üçün münbit şərait yaradılmasına, dərslərin yüksək səviyyədə təşkil edilməsinə, şagirdlərdə müstəqilliyin aşılmasına, bacarıq və qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsinə diqqət verilməlidir. Təlimin inkişafetdirici və tərbiyəedici funksiyalarının reallaşdırılması da eyni zamanda təlimdə keyfiyyət göstəricilərinin yüksəldilməsinə və

təlim prosesində müsbət münasibətlərin yaranmasına əhəmiyyətli dərəcədə köməklik göstərir.

Təlimin idarə olunması istər məktəb rəhbərliyi, istərsə də məktəbin pedaqoji kollektivinin təşkilati-pedaqoji fəaliyyətindən bilavasitə asılıdır. Məktəb rəhbərləri, metodbirləşmə rəhbərləri təlim prosesinin vəziyyəti, ayrı-ayrı fənlərin tədrisi, dərslərin keyfiyyəti, təlim prosesində məktəblilərin fəallaşdırılması, onların əldə etdikləri müvəffəqiyyətlərin qiymətləndirilməsi, məktəbdən və sinifdən xaric tədbirlərin təşkil olunması, fənn müəllimlərinin pedaqoji – metodik – təşkilati səviyyələri və s. işləri mütəmadi diqqət mərkəzində saxladıqda böyük nailiyyətlər əldə etmiş olurlar. Məktəb direktoru və onun müavinləri ayrı-ayrı fənlər üzrə dərslərdə, sinifdankənar dərnlərdə, müxtəlif bilik yarışmalarında, olimpiadalarda, məktəbdənkənar tədbirlərdə iştirak etmələri istər müəllim kollektivinin, istərsə də şagird kontingentinin bu istiqamətdə marağının və məsuliyyətinin artırılmasına qüvvətli təkan vermiş olur.

Təlim prosesinə məsuliyyətli rəhbərlik etmək üçün məktəbə rəhbərlik edən şəxslər (direktor, onun müavinləri) təlimin nəzəriyyəsini, iş təcrübəsini mükəmməl bilməli, öz üzərlərinə düşən vəzifəni dərindən dərk etməli, təlim prosesinin bütün sahələri ilə əlaqəli keyfiyyət göstəricilərinə peşəkarcasına bələd olmalıdırlar. Beləliklə, onu da qeyd edək ki, təlimin səmərəli təşkil edilməsi müəllimlərin, metodbirləşmələrin, sinif rəhbərlərinin, kollegial orqanların, qabaqcıl valideynlərin fəaliyyətinin stimullaşdırılmasından və onlarla birlikdə məktəb rəhbərlərinin qüvvələrinin əlaqələndirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Problemin aktuallığı. Təlim prosesinin müasirləşdirilməsi, interaktivlik indiki dövrdə məktəblərin qarşısında aktual problem kimi dayanmışdır.

Problemin elmi yeniliyi. Hal-hazırda təlim prosesinə yeni konsepsiyalar tətbiq edilir. Bu baxımdan təlim keyfiyyətlərinin yüksəldilməsi, bunlara vəsilə olacaq amillər - məktəblilərin təlimə münasibəti ilə əlaqəli amillər, təşkilati-pedaqoji amillər ön plana çıxarılmış və bu sahədə qazanılacaq uğurlar haqda məlumatlar verilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə məktəbdə təlim prosesinin düzgün qurulması baxımından fənn müəllimlərinin dərsi səmərəli təşkil etmələrinə şərait yaradacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. İsmixanov M, Bəxtiyarova R. Məktəbin idarə edilməsi: Dərs vəsaiti. -Bakı. 2012, -s. 235
2. İlyasov M.İ. Peşəyönümün əsasları. -Bakı: Mütərcim, -2011, -s. 324.
3. Ağayev Ə.Ə., Talıbov Y.R., Eminov A. İsayev İ.N. Pedaqogika: Dərs vəsaiti. -Bakı: Adiloğlu, -2006, -184 s.
4. Kazımov N. Məktəb pedaqogikası. -Bakı: Çarşıoğlu, -2002,- 448s.
5. Mehrabov A.O. Təhsildə səriştəli yanaşma: mahiyyəti və əsas xüsusiyyətləri. Azərbaycan məktəbi, - Bakı, 2007, № 1, -s. 3-10

E-mail: a.ismayilxanova@gmail.com

Rəyçilər: *ped. elm.dok., prof. R.L. Hüseyinzadə*
ped.ü. fəls. dok., dos. H.A. Cəfərov

Redaksiyaya daxil olub: 12.09.2022.